

PIRMAS SKYRIUS

VISI GYVŪNAI YRA LYGŪS

*kodėl žmonių lygybę
pagrindžiantys etiniai principai turi
būti taikomi ir gyvūnams*

„Gyvūnų išlaisvinimas“ gali skambėti kaip kitų išlaisvinimo judėjimų parodija, o ne rimtas tikslas. „Gyvūnų teisių“ idėja kartą išties buvo panaudota šaipantis iš kovos už moterų teises. Kai šiandienos feminisčių pirmtakė Mary Wollstonecraft 1792 m. išleido knygą „Ginant moterų teises“ (*A Vindication of the Rights of Woman*), jos pažiūros visuotinai buvo laikomos absurdiškomis, ir neilgai trukus pasirodė anonimiška publikacija pavadinimu „Ginant gyvulių teises“ (*A Vindication of the Rights of Brutes*). Šio kandaus darbo autorius (dabar žinome, kad jį parašė Thomas Tayloras, įžymus Kembridžo profesorius) Mary Wollstonecraft argumentus pabandė atmesti parodydamas, kad juos galima perkelti viena pakopa tolyn. Jeigu lygybės argumentas atrodo visiškai pagrįstas moterų atveju, kodėl jo nebūtų galima taikyti šunims, katėms ir arkliams? Samprotaujant, kaip samprotavo Mary, būtų galima kalbėti ir apie tų gyvūnų teises,

tačiau tokios kalbos – akivaizdžiai paikos. Todėl pati samprotavimų seka, kuria buvo prieita prie išvados apie moterų lygybę, yra ydinga, o jeigu ji yra ydinga kalbant apie gyvulius, negalima jos taikyti ir moterims, nes abiem atvejais yra pasitelkiami tie patys argumentai.

Kad gyvūnų lygybės argumentai taptų aiškesni, pradžioje naudinga patyrinėti moterų lygybės argumentus. Įsivaizduokime, kad moterų teisių bylą norime apginti nuo Thomo Tayloro antpuolio. Kaip turėtume jam atsakyti?

Vienas iš būdų jį nuginčyti toks: vyrų ir moterų lygybės klausimo negalima įtikinamai perkelti nežmogiškiems gyvūnams. Pavyzdžiui, moterys turi teisę balsuoti dėl to, kad racionalius sprendimus apie ateitį geba priimti ne prasčiau nei vyrai; o šunys balsavimo reikšmės suprasti nepajėgs, tad jiems ir negalima suteikti balsavimo teisės. Pamažę rastume aibę kitų vyrų ir moterų panašumų, taip pat rimtų skirtumų tarp žmonių ir nežmogiškų gyvūnų. Taigi galima teigti, kad vyrai ir moterys yra panašios būtybės, todėl jiems priklausytų panašios teisės, o žmonės nuo nežmogiškų gyvybės formų skiriasi, todėl jiems nėra prasmės suteikti vienodas teises.

Tokia argumentacijos seka, paneigiant Taylorą, teisinga tik iki tam tikro taško. Žmonės nuo kitų gyvūnų išties aiškiai skiriasi ir šie skirtumai turėtų lemti jų teisių skirtumus. Tačiau šis akivaizdus faktas pagrindinio lygybės principo netrukdo taikyti nežmogiškiems gyvūnams. Lygiai taip pat nenuneigiami yra vyrų ir moterų skirtumai, o moterų išlaisvinimo šalininkai suvokia, kad remiantis šiais skirtumais galima įtvirtinti skirtingus teisių rinkinius. Daug feminizmo aktyvistų mano, kad moterys turi teisę į abortą. Tai, kad tie patys aktyvistai pasisako už lygias vyrų ir moterų teises, nereiškia, jog vyrams irgi privalu suteikti teisę į abortą. Kadangi vyras pasidaryti aborto negali, kalbėti apie šią teisę yra beprasmiška. Šunys nepajėgūs balsuoti, tad

nėra jokios prasmės kalbėti apie jų balsavimo teisę. Nei moterų, nei gyvūnų išlaisvinimo judėjimams nėra jokios priežasties veltis į tokias nesąmones. Jeigu pagrindinį lygybės principą iš vienos grupės perkeliame kitai, anaipol nebūtina su šiomis grupėmis elgtis vienodai ar apdovanoti jas tokiomis pat teisėmis. Tai priklauso nuo dviejų grupių narių prigimties. Pagrindinis lygybės principas nereikalauja tapataus elgesio; jis reikalauja vienodo rūpesčio. Vienodai rūpindamiesi skirtingomis būtybėmis, vis viena turėsime su jomis elgtis skirtingai ir suteikti skirtingas teises.

Taigi į Tayloro bandymą šaipytis iš moterų teisių bylos atsakyti galima nepaneigiant žmonių ir kitų gyvūnų akivaizdžių skirtumų, tačiau nuodugniau nagrinėjant pagrindinį lygybės principą ir prieinant prie išvados, kad taikyti šį principą gyvuliams visiškai nėra absurdiška. Galbūt dabar tokia išvada jums gali skambėti keistai, bet jeigu kruopščiau patyrinėsime, kuo paremtas mūsų pasipriešinimas rasiniam ar lytiniam diskriminavimui, suprasime, jog, reikalaudami lygybės juodaodžiams, moterims ir kitoms engiamų žmonių grupėms, bet atmesdami atitinkamą požiūrį į nežmogiškus gyvūnus, atsiduriame ant labai netvirto pagrindo. Kad tai taptų aišku, visų pirma turime nuspręsti, kodėl rasizmas ir seksizmas yra blogai. Ką tvirtiname sakydami, kad visi žmonės, kad ir kokia būtų jų rasė, tikėjimas ar lytis, yra lygūs? Hierarchinių ir neegalitarinių visuomenių gynėjai dažnai pabrėždavo, kad žmonės tiesiog nėra lygūs, nesvarbu, kokiais matais nuspręstume juos vertinti. Patinka mums ar ne, turime pripažinti faktą, kad žmonių išorė ir kūno dydis skiriasi; nevienodi yra jų moraliniai, intelektualiniai gebėjimai, geranoriškumas ir jautrumas kitų poreikiams; skiriasi geba veiksmingai bendrauti, patirti malonumą ir skausmą. Trumpai tariant, jeigu siekis įtvirtinti lygybę būtų paremtas faktiniu visų žmonių charakteristikų tapatumu, turėtume liautis reikalauti šios lygybės.

Kai kas man galbūt atkirstų: žmonės privalo turėti lygias teises dėl to, kad skirtingos rasės ir priešingos lytys išties yra lygiavertės. Nors individualūs žmonės gali ir stipriai skirtis, tarp rasių ir lyčių skirtumų nėra. Vien žinodami, kad žmogus yra juodaodis ar moteriškos lyties, nieko negalėtume nuspręsti apie jo intelektualinius ar moralinius gebėjimus. Štai kodėl rasizmas ir seksizmas yra blogis. Baltaodis rasistas tvirtina, kad baltieji yra viršesni už juodaodžius, tačiau toks teiginys yra klaidingas; nors skirtumų tarp individų rasime visada, kai kurie juodaodžiai už kai kuriuos baltaodžius yra pranašesni visais gebėjimais, kokius tik būtų galima sugalvoti. Seksizmo priešininkas pasakytų tą patį: asmens lytis neapibūdina jo gebėjimų, todėl nepateisinama diskriminuoti žmonių dėl jų lyties.

Individualios variacijos rasių ir lyčių ribose nėra niek nepadedama mums apsiginti nuo rafinuotesnių lygybės priešininkų, kurie, pavyzdžiui, teigia, jog interesai žmonių, kurių intelekto koeficientas žemesnis nei 100, yra ne tokie verti dėmesio kaip interesai žmonių, kurių intelekto koeficientas yra aukštesnis negu 100. Galbūt už šią ribą žemesnio intelekto koeficiento žmonės tokioje visuomenėje taptų aukštesnio intelekto koeficiento žmonių vergais. Ar tokio pobūdžio hierarchinė visuomenė būtų daug geresnė už visuomenę, kurios hierarchijos pamatas yra rasė ar lytis? Manau, ne. Bet jeigu moralinį lygiavertiškumo principą susiesime su faktine skirtingų rasių ar lyčių kaip visumos lygybe, mūsų priešiškus rasizmui ir seksizmui nesuteiks mums jokie pagrindai nesutikti su tokio pobūdžio nelygybe.

Egzistuoja antra svari priežastis, kodėl klaidinga smerkti rasizmą ir seksizmą grindžiant savo požiūrį bet kokia faktine lygybe, netgi ribota jos versija, tvirtinančia, kad gebėjimų ir gabumų variacijos yra tolygiai pasiskirsčiusios tarp skirtingų rasių ir lyčių: neturime absoliučiai jokios garantijos, kad šie gebėjimai ir gabumai tarp žmonių išties yra pasiskirstę

tolygiai, neatsižvelgiant į rasę ar lytį. Kalbant apie faktinius gebėjimus, regis, egzistuoja tam tikri išmatuojami rasių ir lyčių skirtumai. Savaime aišku, šie skirtumai kiekvienu atveju nepasitvirtina, juos galima pastebėti tik imant rasių ir lyčių vidurkius. Dar svarbiau yra tai, kad iki šiol nežinome, kokią šių skirtumų dalį lemia skirtingi genetiniai rasių ir lyčių talentai ir kokią – prastas išsilavinimas, gyvenimo sąlygos ir kiti praeities ir dabarties diskriminavimo suformuoti veiksniai. Galbūt pasirodys, kad visi svarbūs skirtumai yra nulemti aplinkos įtakos, o ne genų. Rasizmo ir seksizmo priešininkai neabejotinai tikisi, kad taip ir nutiks, nes tuomet padėti tašką diskriminacijai bus daug lengviau; vis dėlto kovojant su rasizmu ir seksizmu būtų pavojinga viską pastatyti ant tikėjimo, kad visi reikšmingi skirtumai yra kilę dėl aplinkos įtakos. Jeigu, tarkime, rasizmo priešininkas laikysis tokio požiūrio ir paaiškės, kad rasių gebėjimų skirtumai bent iš dalies susiję su genais, jis bus priverstas padaryti išvadą, kad rasizmas tam tikra prasme yra pateisinamas.

Laimei, nėra jokio reikalo lygybės argumentus susieti su kokia nors viena konkrečia mokslinių tyrimų išvada. Diskutuojant su tais, kurie tvirtina radę genetinį rasių ir lyčių gebėjimų skirtumų pagrindą, tinkamiausia būtų ne neigti jų genetines teorijas, o verčiau labai aiškiai pasakyti, kad siekis įtvirtinti lygybę nėra paremtas tuo, kad visų rasių ir lyčių atstovai nesiskiria intelektu, moralinėmis savybėmis, fizine jėga ar panašiais dalykais. Lygybė yra moralinė idėja, o ne fakto tvirtinimas. Nėra jokios logiškai įtikinamos priežasties manyti, kad faktiniai dviejų žmonių gebėjimų skirtumai lemia, kaip labai turėtume atsižvelgti į jų poreikius ir interesus. Žmonių lygybės principas ne teigia tariamą jų lygybę, o moko, kaip turėtume elgtis su žmonėmis.

Jeremy Benthamas, reformuotos utilitaristinės moralinės filosofijos mokyklos pradininkas, moralinės lygybės pagrindus

į savo etikos sistemą įtraukė pasitelkdamas štai tokią formulę: „Kiekvienas turi būti skaičiuojamas kaip vienas, ir nė vienas – kaip daugiau nei vienas.“ Kitaip tariant, mąstant apie kokį nors veiksmą, būtina atsižvelgti į interesus kiekvienos būtybės, kuriai šis veiksmas padarys įtaką, ir šiems interesams turi būti suteiktas toks pat svoris kaip bet kokios kitos būtybės interesams. Vėlesnis utilitarizmo šalininkas Henris Sidgwickas šią idėją suformulavo taip: „Bet kurio individo gėris, vertinamas – jei leisite man šitaip pareikšti – Visatos požiūriu, nėra nė kiek svarbesnis už bet kurio kito individo gėrį.“ Artimesniais mums laikais žymiausi šiuolaikinės moralinės filosofijos atstovai kone sutartinai nurodo, kad pagrindinė jų moralinių teorijų prielaida yra būtinybė vienodai atsižvelgti į kiekvieno interesus – nors jie ir nesutaria, kaip šį reikalavimą suformuluoti geriausiai.⁴

Iš tokio lygybės principo išplaukia, kad mūsų rūpestis kitais ir pasirengimas atsižvelgti į jų interesus neturėtų priklausyti nuo to, kokie jie yra ar kokių gebėjimų turi. Žinoma, mūsų rūpesčio išraiška gali skirtis, nelygu tų būtybių charakteristikos: rūpestis Amerikoje augančių vaikų gerove turėtų paskatinti mus mokyti juos skaityti; rūpindamiesi kiaulėmis jas viso labo turėtume palikti su kitomis kiaulėmis ten, kur nestinga tinkamo ėdesio ir erdvės laisvai bėgioti. Tačiau pagrindinis elementas – būtinybė atsižvelgti į būtybės interesus, kad ir kokie jie būtų, – pagal lygybės principą turėtų būti taikomas visoms būtybėms, tiek juodaodžiams, tiek baltaodžiams, tiek vyriškos, tiek moteriškos lyties, tiek žmonėms, tiek ir kitiems gyvūnams. Thomas Jeffersonas, į Amerikos nepriklausomybės deklaraciją įrašęs šį žmonėms pritaikytą lygybės principą, šią idėją suprato puikiai. Tai pastūmėjo jį priešintis vergovei, nors pats jis iš vergvaldiškos savo aplinkos įtakos visiškai išsivaduoti nesugebėjo. Norėdamas paneigti tais laikais plačiai paplitusį požiūrį, neva juodaodžių intelektualinės galimybės

ribotos, jis parašė laišką autoriui knygos, kuri išryškino intelektualinius jų pasiekimus:

Užtikrinu jus, kad joks kitas gyvas asmuo taip nuoširdžiai netrokšta išvysti, kaip visiškai paneigiamos mano paties viduje gyvenančios abejonės dėl gamtos jiems duoto proto, ir atskleisti, kad jie yra lygiaverčiai mums... bet kad ir koks būtų jų gabumų laipsnis, juo neturėtų būti matuojamos jų teisės. Juk faktas, kad seras Isaacas Newtonas pranoko kitus protu, nesuteikė jam teisės valdyti kitų nuosavybės ar asmenybių.⁵

Kai šeštajame XIX amžiaus dešimtmetyje JAV buvo iškeltas moterų teisių klausimas, žymi juodaodė feministė Sojourner Truth viename feministų suvažiavime tą pačią mintį išreiškė stipresniais žodžiais:

Jie kalba apie tą dalyką galvoje; kaip jį vadina? („Intelektu“ – pakuzdėjo kažkas iš šalies.) Būtent. Ką bendro jis turi su moterų ar juodaodžių teisėmis? Jeigu mano taurėje telpa tik pinta, o jūsų – visa kvorta, argi nebūtų niekšinga, jei neleistumėte man pilnai prisipildyti perpus mažesnio savo indo?⁶

Būtent toks turėtų būti kovos prieš rasizmą ir seksizmą pagrindas; remiantis tuo pačiu principu taip pat privalu pasmerkti nuostatas, kurias pagal rasizmo analogiją galėtume pavadinti rūšizmu. „Rūšizmas“ – šis žodis nėra itin patrauklus, tačiau geresnės sąvokos nesugalvoju, – tai išankstinis nusistatymas ar šališka pozicija savo rūšies naudai, kai kitų rūšių nariai stotomi į žemesnę padėtį. Akivaizdu, esminiai Thomo Jeffersono ir Sojourner Truth prieštaravimai rasizmui ir seksizmui vienodai galioja ir rūšizmui. Jeigu aukštesnis intelektas nesuteikia vienam žmogui teisės naudotis kitais žmonėmis tenkinant savo

reikmes, kodėl aukštesnis intelektas turėtų suteikti žmonėms teisę tuo pačiu tikslu išnaudoti nežmogiškus gyvūnus?⁷

Daugybė filosofų ir kitų rašytojų yra išreiškę nuomonę, kad vienas pamatinių moralinių principų yra būtinybė vienodai atsižvelgti į visų interesus, tačiau tik retas jų pripažino, kad šis principas turėtų būti taikomas ir kitų rūšių, ne tik mūsų pačių rūšies, nariams. Jeremy Benthamas buvo vienas iš nedaugelio tai supratęs. Itin pažangioje ištraukoje, parašytoje tuomet, kai prancūzai jau buvo išlaisvinę juodaodžius vergus, o Britanijos valdose su jais tebebuvo elgiamasi, kaip dabar mes elgiamės su gyvūnais, Benthamas rašė:

Gali ateiti diena, kai visi kiti gyvi padarai įgis tas teises, kurių netekti galėjo tik atsidūrę tironijos gniaužtuose. Prancūzai jau suprato, kad odos tamsumas nėra priežastis be jokio atlygio atiduoti žmogų kankintojo kaprizams. Galbūt vieną dieną pripažinsime, kad kojų skaičius, kūno plaukuotumas ar slankstelių už kryžkaulio kiekis taip pat nėra pakankama priežastis pasmerkti juslią būtybę tokiam pat likimui. Kokie dar veiksniai gali nubrėžti neperžengiamą ribą tarp žmonių ir kitų gyvūnų? Galbūt geba protauti ar geba kalbėti? Tačiau suaugęs arklys ar šuo yra nelyginamai racionališnis, taip pat daug iškalbingesnis gyvūnas nei prieš dieną, savaitę ar net mėnesį gimęs kūdikis. Bet kas iš to, net jeigu būtų kitaip? Klausimas ne tas, ar gyvūnai geba protauti ar kalbėti. Svarbiausias klausimas, ar jie gali patirti kančias?⁸

Šioje ištraukoje Benthamas gebėjimą kentėti pristato kaip esminę charakteristiką, suteikiančią būtybei teisę į vienodą rūpestį. Gebėjimas kentėti – ar, tiksliau tariant, gebėjimas kentėti ir džiaugtis, būti laimingam – nėra įprasta charakteristika kaip, tarkime, kalbiniai ar aukštosios matematikos gabumai. Benthamas nesako, kad bandantieji nubrėžti „neperžengiamą

ribą“ tarp būtybių, į kurių interesus atsižvelgti reikia, ir būtybių, kurių interesų galima nepaisyti, pasirinko klaidingus vertinimo kriterijus. Teigdamas, kad privalome atsižvelgti į interesus visų būtybių, gebančių kentėti ir džiaugtis, Benthamas apskritai neišskiria ir neatmeta jokių interesų – ką daro brėžiantys ribą tarp būtybių, gebančių protauti bei kalbėti, ir būtybių, to negebančių. Gebėjimas jausti kančią ir džiaugsmą *yra būtina bet kokių interesų sąlyga*, nes jeigu ši sąlyga nėra išpildyta, kalbėti apie interesus nėra jokios prasmės. Aiškinti, kad pakelėje gulintį akmenį paspiriantis berniukštis veikia prieš to akmens interesus, būtų beprasmiška. Akmuo negali kentėti, todėl neturi jokių interesų. Jokie mūsų poelgiai niekaip nepaveiks jo gerovės. Svarbu pažymėti, kad būtybės gebėjimas kentėti ir džiaugtis yra ne tik būtina, bet ir pakankama interesų sąlyga – mažų mažiausiai tokios būtybės interesai yra išvengti kančios. Pavyzdžiui, paspirdami šalikelėje kiūtancią varlę pamintume jos interesus, nes toks mūsų veiksmas suteiktų jai skausmo.

Nors ką tik mano cituotoje ištraukoje Benthamas kalba apie „teises“, iš esmės čia diskutuojama apie lygybę, o ne teises. Tiesą sakant, kitoje garsioje ištraukoje Benthamas „prigimtinės teises“ apibūdina kaip „nesąmonę“, o „prigimtinės ir neatimamas teises“ kaip „nesąmonę su kojokais“. Moraliųjų teisių sampratą jis pasitelkė kaip sutrumpinimą, nurodantį į žmonėms ir gyvūnams priklausančią apsaugą; tačiau tikrasis moralinio argumentavimo svoris paremtas ne teisių egzistavimo faktu, o galimybe kentėti ir jausti laimę. Šitaip galime kovoti dėl gyvūnų lygybės neįsiveldami į filosofinius ginčus dėl galutinės teisių prigimties. Nevykusiai bandydami paneigti šioje knygoje išdėstytus argumentus, kai kurie filosofai nepagailėjo laiko ir pastangų plėtoti įrodymams, kad gyvūnai neturi teisių.⁹ Jie tvirtino, jog būtybės teises gali turėti tik tuo atveju, jeigu yra savarankiška ar priklauso kokiai nors bendruomenei, ar turi gebėjimą gerbti kitų teises,

ar privalo turėti teisingumo pojūtį. Visi šie tvirtinimai neturi nieko bendra su gyvūnų išlaisvinimo argumentais. Teisių sąvoka yra patogi politinė santrumpa. Pusės minutės televizijos naujienų eroje ji dargi vertingesnė nei Benthamo dienomis; tačiau, diskutuojant apie būtinybę iš esmės pakeisti požiūrį į gyvūnus, ji anaip tol nėra būtina.

Jeigu būtybė kenčia, neįmanomas joks moralinis pasiteisinimas, kuris mus išvaduočiau nuo atsakomybės atsižvelgti į šią kančią. Kad ir kokia būtų būtybės prigimtis, lygybės principas reikalauja, kad į šią kančią būtų atsižvelgta tiek pat, kiek į panašias – bent jau apytikriai jas vertinant – bet kokios kitos būtybės kančias. Jeigu esybė nesugeba kentėti ar patirti pasitenkinimo bei laimės, atsižvelgti į jos interesus nėra prasmės. Taigi juslumo (vartojant šią sąvoką kaip patogią, net jei ne absoliučiai tikslią gebėjimo kentėti ir (ar) jausti malonumą santrumpa) riba yra vienintelė pateisinama rūpesčio kitų interesais riba. Brėždami ją pagal kokias nors kitas charakteristikas, tokias kaip gebėjimas protauti ar racionalumas, nubrėžtume ją savavališkai. Kodėl tuomet mums nepasirinkus kokios kitos charakteristikos, tarkime, odos spalvos?

Rasistai sulaužo lygybės principą, nes tais atvejais, kai susikerta jų ir kitos rasės interesai, jie aukščiau iškelia savuosius. Seksistai sulaužo lygybės principą labiau vertindami savo pačių lyties interesus. Panašiai rūšistai leidžia savo rūšies interesams užgožti svarbesnius kitų rūšių narių interesus. Visais šiais atvejais dėsningumai yra tokie patys. Dauguma žmonių yra rūšistai. Kiti knygos skyriai atskleidžia, kad paprasti žmonės – ne keletas išskirtinai žiaurių ir beširdžių individų, o dauguma žmonijos – aktyviai dalyvauja, tyliai sutinka ir leidžia, kad jų mokamais mokesčiais būtų remiamos praktikos, kai dėl pačių nereikšmingiausių mūsų rūšies narių interesų aukojami patys svarbiausi kitų rūšių narių interesai. Apie šias praktikas kalbėsime kituose

dviejuose skyriuose, tačiau prieš pradėdant į jas gilintis būtina atmesti vieną plačiai paplitusį jų išteisinimo argumentą. Jei šis argumentas būtų teisingas, jis mums leistų kaip tik patinka elgtis su nežmogiškais gyvūnais dėl pačios niekingiausios priežasties, ar net apskritai be priežasties, ir šie mūsų veiksmai neužtrauktų mums jokio priekaišto. Jis išvaduoja mus nuo bet kokios kaltės už kitų gyvūnų interesų nepaisymą teigdamas pribloškiamai paprastą dalyką: jie neturi jokių interesų. Pagal šį požiūrį, nežmogiški gyvūnai neturi jokių interesų dėl to, kad nesugeba kentėti. Tačiau, norint nuneigti gyvūnų interesus, nepakanka įrodyti, kad jie nesugeba kentėti visais būdais, kuriais gali kentėti žmogus, – pavyzdžiui, kad veršelio negali kankinti mintis, jog po šešių mėnesių jis bus nužudytas. Šis kuklus teiginys, be abejonės, yra teisingas; tačiau jis neišvaduoja žmonių nuo kaltinimų rūšizmu, nes gyvūnai juk gali kentėti kitaip, tarkime, gaudami elektros smūgius ar priverstinai gyvendami mažuose ankštuose narvuose. Čia norėčiau aptarti mėginantį užsimoti daug plačiau, nors ir menkliau tikėtiną gynybos argumentą, kad gyvūnai apskritai nepajėgia kentėti; kad jie išties tėra nesąmoningi automatai, neturintys nei jausmų, nei jokio mentalinio gyvenimo. Nors tokį požiūrį pasiūlė XVII amžiaus prancūzų filosofas René Descartes'as – apie tai plačiau pakalbėsime vėlesniame skyriuje, – daugumai tų dienų ir nūdienos žmonių akivaizdu, kad, pavyzdžiui, jeigu suvarysime šuniui į pilvą aštrų peilį nedavę jokių anestetikų, jis skausmą jaus. Tą patį dalyką patvirtina daugumos civilizuotų šalių įstatymai, draudžiantys beprasmį žiaurumą su gyvūnais. Skaitytojai, kuriems yra savaimė suprantama, kad gyvūnai kenčia, gali praleisti keletą būsimų pastraipų ir toliau skaityti nuo pastraipos, prasidedančios žodžiais „Taigi išvada tokia...“, nes iki tol viso labo paneigsime požiūrį, su kuriuo jie ir taip nesutinka. Kad ir koks sunkiai įtikimas būtų šis skeptiškas požiūris, siekdamas išbaigtumo privalau jį išnagrinėti.

Ar nežmogiški gyvūnai jaučia skausmą? Kaip mums tai žinoti? Kaip apskritai galime žinoti, kad žmonės ir kiti gyvūnai jaučia skausmą? Kad patys galime jį jausti, mums įrodinėti nereikia. Tai mums sako tiesioginė patirtis, kai, pavyzdžiui, koks kitas žmogus mums prie rankos priglaudžia smilkstančią cigaretę. Bet kaip galime būti tikri, kad skausmą jaučia kiti? Jokiūs kitos būtybės, ar ji būtų geriausias mūsų draugas, ar benamis šuo, skausmo tiesiogiai patirti negalime. Skausmas yra sąmonės būvis, „mentalinis įvykis“, todėl jo niekada nepavyks stebėti iš šalies. Tokia elgsena, kaip raičiojimas, spiegame ar rankos atitraukimas nuo smilkstančios cigaretės, nėra pats skausmas; negalima skausmu vadinti nė neurologo užregistruoto skausmą patiriančios būtybės smegenų aktyvumo. Skausmas yra pojūtis, ir padaryti išvadą, kad kiti šį pojūtį patiria, galime tik iš įvairių išorinių požymių.

Teoriškai mūsų prielaida, kad kiti žmonės jaučia skausmą, visada gali būti klaidinga. Juk įmanoma įsivaizduoti situaciją, kad vienas artimų mūsų draugų yra labai gudriai sukonstruotas robotas, kurį valdo sumanūs mokslininkai ir kuris demonstruoja visus skausmo požymius, bet iš tikrųjų yra ne jautresnis nei visos kitos mašinos. Mes niekada negalime būti absoliučiai tikri, kad taip nėra. Bet nors filosofai dėl šios galimybės gali ilgai laužyti galvą, išties nė vienas mūsų nė per nago juodymą neabejojame, kad artimi mūsų draugai skausmą jaučia taip pat kaip mes. Tai yra netiesioginė išvada, tačiau tobulai pagrįsta jų elgesio stebėjimu situacijose, kuriose mes jaustume skausmą, ir faktų, kad nėra jokios dingsties abejoti, jog mūsų draugai yra tokios pat būtybės kaip mes ir jų nervų sistema tokia pat kaip mūsų, tad panašiomis aplinkybėmis sukuria panašius jausmus. Jeigu pateisinama manyti, kad kiti žmonės jaučia skausmą taip, kaip jį jaučiame mes, ar yra kokia nors priežastis, kodėl tokios pat išvados negalėtume padaryti gyvūnų atžvilgiu? Beveik visus

išorinius požymius, iš kurių darome išvadą, kad kiti žmonės patiria skausmą, galime aptikti turint kitų rūšių atstovus, ypač artimiausiai su mumis susijusių žinduolių ir paukščių rūšis. Kaip ir žmogus, skausmą jaučiantis gyvūnas raičiojasi, dejuoja, cypia ar unksčia, persikreipia jo snukis, jis bando išvengti skausmo šaltinio, išgyvena baimę, jei iškyla pavojus vėl patirti šį skausmą, ir taip toliau. Be to, žinome, kad žinduolių ir paukščių nervų sistema panaši į mūsų ir ji į aplinkybes, kuriomis jaustume skausmą, fiziologiškai reaguoja taip pat kaip ir mūsų nervų sistema: pradžioje pakyla kraujo spaudimas, išsiplečia vyzdžiai, padažnėja kvėpavimas, širdies susitraukimų dažnis, o jeigu dirgiklis išlieka, ilgainiui kraujo spaudimas krenta. Nors žmonių didžiųjų smegenų žievė yra labiau išsivysčiusi nei kitų gyvūnų, ši smegenų dalis iš esmės yra susijusi su mąstymo funkcijomis, o ne su elementariais impulsais, emocijomis ir jausmais. Šie impulsai, emocijos ir jausmai susiję su tarpinėmis smegenimis, galvos smegenų dalimi, kurią gerai išvystytą turi ir kitos gyvūnų rūšys, ypač žinduoliai ir paukščiai.¹⁰

Taip pat žinome, kad kitų gyvūnų nervų sistema nebuvo dirbtinai sukurta žmonių elgsenai pamėgdžioti, kaip galėtų būti dirbtinai sukurta robotas. Gyvūnų nervų sistema vystėsi visai kaip mūsų, o žmonių ir kitų gyvūnų, ypač žinduolių, evoliucijos istorija išsiskyrė jau po to, kai buvo susiformavę pagrindiniai mūsų nervų sistemos bruožai. Gebėjimas jausti skausmą aki-vaizdžiai padidina rūšies tikimybę išlikti, nes verčia tos rūšies narius vengti skausmo šaltinių. Nėra jokio pagrindo manyti, kad fiziologiškai beveik vienodos, bendrą kilmę turinčios, tą pačią evoliucinę funkciją atliekančios ir panašias elgsenos formas sužadinančios nervų sistemos subjektyvių jausmų plotmėje veiktų visiškai skirtingai.

Moksle jau nuo seno priimta ieškoti paties paprasčiausio bet kokio reiškimo paaiškinimo. Dėl šios priežasties retkarčiais

būdavo tvirtinama, esą „nemoksliška“ gyvūnų elgseną aiškinti teorijomis, kurios kalba apie sąmoningus gyvūnų jausmus, troškimus ir kitus potyrius, nes jeigu tam tikrą elgseną įmanoma paaiškinti neimant domėn sąmonės ar jausmų, tokia teorija turėtų būti paprastesnė. Vis dėlto dabar matome, kad tokie žmogiškų ir nežmogiškų gyvūnų elgsenos aiškinimai išties yra daug sudėtingesni nei kai kurie kiti. Iš savo patyrimo žinome, kad aiškinimai, išleidžiantys iš akiračio sąmonę ir skausmo pojūčius, yra neišbaigti; ir daug paprasčiau yra sutikti, kad panašią nervų sistemą turinčių gyvūnų elgseną derėtų aiškinti taip pat, kaip ir mūsų pačių elgseną, nei išradinėti kitokius nežmogiškų gyvūnų elgsenos ir žmonių bei nežmogiškų gyvūnų skirtingumo aiškinimus.

Tam pritaria dauguma ši klausimą tiriančių mokslininkų. Lordas Brainas, vienas įžymiausių šių laikų neurologų, yra pasakęs:

Asmeniškai aš nesugebu rasti jokios priežasties, kodėl turėtume pripažinti žmones turint protą, bet neigti, kad jį turi gyvūnai... Bent jau neabejoju, kad gyvūnų interesai ir veikla su sąmone ir jausmais yra susijusi tiek pat, kiek ir mano paties interesai ir veikla; o gyvūnų sąmonė ir jausmai, kiek man žinoma, yra tokie pat ryškūs.¹¹

Knygos apie skausmą autorius Richardas Serjeantas rašo:

Visi faktiniai įrodymai paremia požiūrį, kad aukštesnieji žinduolių klasės stuburiniai skausmo pojūčius patiria bent jau taip pat aštriai kaip mes. Visiškas absurdas teigti, kad gyvūnai jaučia mažiau vien dėl to, kad yra žemesnės gyvybės formos; visai nesunku paliudyti, kad dauguma jų jutimų yra daug stipresni nei mūsų: kai kurie paukščiai turi aštresnę už mūsų regą, dauguma laukinių gyvūnų

pasižymi aštresne klausa, o kai kurie jų – geriau išvystyta lyta; šie gyvūnai nūdien yra daug labiau nei mes priklausomi nuo to, kaip aštriai sugeba jausti priešišką aplinką. Jei neskaitysime itin sudėtingos mūsų didžiųjų smegenų žievės (kuri tiesiogiai nepadedą patirti skausmo), jų nervų sistema yra beveik identiška mūsų nervų sistemai, o jų reakcijos į skausmą – nepaprastai panašios, nors, mūsų žiniomis, ir neturi filosofinių bei moralinių priegaidžių. Emocinis gyvūnų elgsenos dėmuo, ypač baimės ir pykčio pavida-lu, yra net per daug akivaizdus.¹²

Trys atskiri Britanijos vyriausybiniai komitetai, įsteigti su gyvūnais susijusiems klausimams spręsti, pripažino išvadą, kad gyvūnai jaučia skausmą. Paminėję aiškius šį požiūrį palaikančius elgsenos faktus, 1951 m. įkurto Žiaurumo su laukiniais gyvūnais komiteto nariai pareiškė:

<...> manome, jog fiziologiniai ir ypač anatomiciniai faktai visiškai patvirtina ir pastiprina sveiko proto diktuojamą tikėjimą, kad gyvūnai jaučia skausmą.

Aptarusi evoliucinę skausmo vertę komiteto ataskaita daro išvadą apie „kaip dieną aiškia biologinę skausmo naudą“ ir pristato ją kaip „trečią įrodymų, kad gyvūnai jaučia skausmą, tipą“. Tuomet komiteto nariai apsvarsto kitas galimas kentėjimo formas, neskaitant paprasčiausio fizinio skausmo, ir priduria, kad „gyvūnai išties kenčia dėl ūmios baimės ir siaubo“. Su šiuo požiūriu visiškai sutiko vėlesni britų vyriausybiniai komitetai, tiriantys eksperimentus su gyvūnais ir gyvūnų gerovę intensyviuosiuose ūkiuose: jie priėjo prie išvados, kad gyvūnams kančias gali sukelti tiek tiesmuki fiziniai sužalojimai, tiek baimė, nerimas, stresas ir kita.¹³ Galiausiai, pastaraisiais dešimtmečiais išleistos mokslinės studijos tokiais pavadinimais, kaip „Gyvūnų

mintys“, „Gyvūnų mąstymas“ ir „Gyvūnų kančios. Mokslas apie gyvūnų gerovę“ labai aiškiai parodė, kad nežmogiškų gyvūnų sąmoningumas yra rimta mokslinių tyrinėjimų sritis.¹⁴

Galbūt to visai pakaktų išsklaidyti visoms abejonėms dėl gyvūnų gebėjimo kentėti, tačiau apsvarstykime dar vieną prieštaravimą. Skausmą patiriantys žmonės išties turi vieną tik jiems būdingą elgsenos požymį: išvystytą kalbą. Tiesa, kiti gyvūnai gali bendrauti vienas su kitu, tačiau, regis, ne tokiu sudėtingu būdu. Kai kurie filosofai, įskaitant Descartes'ą, didžiąją reikšmę suteikė žmonių gebėjimui smulkiai nupasakoti savo skausmo potyrį kitiems – pasak šių filosofų, kiti gyvūnai to padaryti negali. (Įdomu, jog šiai kadais aiškiai skiriamajai žmonių ir kitų rūšių ribai grėsmę iškėlė atradimas, kad šimpanzės galima išmokyti kalbėti.¹⁵) Tačiau, kaip seniai atkreipė dėmesį Benthamas, būtybės geba kalbėti niekaip nėra susijusi su tuo, kaip mums dera su ja elgtis, – nebent ši geba turėtų ryšį su jos gebėjimu kentėti ir būtybės nebylumas verstų mus suabejoti šiuo gebėjimu.

Pagrįsti šį ryšį bandoma dviem būdais. Pirma, reikia paminėti miglotų filosofinių samprotavimų seką, kurios pagrindą turbūt sudaro doktrinos, susijusios su įtakingu filosofu Ludwigu Wittgensteinu, kuris tvirtino, kad priskirti sąmoningas būsenas kalbėti nemokančioms būtybėms yra beprasmiška. Šis požiūris man atrodo labai neįtikimas. Galbūt abstraktus mąstymas tam tikru mastu be kalbos ir neįmanomas, tačiau tokios būsenos kaip skausmas yra daug primityvesnės ir su kalba neturi nieko bendra.

Antras ir daug lengviau suprantamas būdas susieti kalbą su skausmo potyriais – teigti, kad geriausiai kitų būtybių kančias įrodo jų pačių verbalinis liudijimas. Tai kitokia argumentavimo strategija, nes ji neneigia, kad nebylios būtybės gali kentėti, – ji tik sako, kad be jų pasakojimo negalime būti dėl to tikri. Vis

dėlto ir tokia samprotavimų eiga yra ydinga. Kaip savo studijoje apie šimpanzės pavadinimu „Žmogaus šešėlyje“ (*In the Shadow of Man*) atskleidė Jane Goodall, reiškiant jausmus ir emocijas kalba yra ne tokia svarbi kaip neverbaliniai bendravimo būdai, pavyzdžiui, lipšnus paplekšnojimas per nugarą, džiugus apkabinimas, prispaudimas prie savęs ir taip toliau. Pagrindiniai ženklai, kuriais išreiškiame skausmą, baimę, pyktį, meilę, nustebimą, seksualinį susijaudinimą ir daugelį kitų emocinių būsenų, nėra būdingi vien tik mūsų rūšiai.¹⁶ Teiginys „man skauda“ gali liudyti, kad jį sakantis asmuo patiria skausmą, tačiau tai tikrai ne vienintelis būdas paliudyti šią būseną; o kadangi žmonės kartais meluoja, šis paliudijimas net nėra geriausias.

O jeigu ir būtų rimtesnis pagrindas nuneigti kalbėti negalintių būtybių skausmo potyrius, šio paneigimo pasekmės gali būti paskatintų mus atmesti tokią išvadą. Kūdikiams ir mažiems vaikams nemoka kalbėti. Negi bandysime tvirtinti, kad metų kūdikis nesugeba kentėti? Jeigu tokia beprotiška mintis mums į galvą nešauna, vadinasi, kalba negali būti esminis dalykas. Žinoma, dauguma tėvų savo vaikų reakcijas supranta geriau nei kitų gyvūnų, bet taip tiesiog yra dėl to, kad savo rūšies atstovus mums apskritai lengviau suprasti, be to, su savo kūdikiais mūsų ryšys glaudesnis nei su gyvūnais. Reikia pažymėti, kad žmonės, tiriantys gyvūnų elgseną ir laikantys juos namuose kaip draugus, netrukus jų norus ir reakcijas išmoka suprasti taip pat gerai, kaip mes suprantame savo vaikų norus ir reakcijas, o kartais net geriau.

Taigi išvada tokia: nėra jokių rimtų priežasčių, nei mokslinių, nei filosofinių, neigti gyvūnų gebėjimą jausti skausmą. Jeigu mums nekyla abejonių, kad skausmą patiria kiti žmonės, neturėtume abejoti, kad jį patiria ir kiti gyvūnai.

Gyvūnai išties jaučia skausmą. Kaip jau įsitikinome, nėra jokio moralinio pasiteisinimo jų jaučiamą skausmą (ar malonumą) laikyti menkesnės svarbos už tokio paties lygmens žmonių

jaučiamą skausmą (ar malonumą). Tačiau kokie praktiniai šios išvados padariniai? Kad išvengtume nesusipratimų, kiek išsamiau išdėstysiu, ką noriu pasakyti.

Jeigu delnu stipriai plosiu arkliui į sturplį, jis galbūt krūptelės, bet skaudės jam veikiausiai nedaug. Jo oda yra pakankamai stora, kad apsaugotų nuo paprasčiausio pliaukštelėjimo. Jeigu lygiai taip pat pliaukštelėsiu kūdikiui, jis paleis dūdas ir tikriausiai jam smarkiai skaudės, nes jo oda yra daug jautresnė. Todėl pliaukštelėti kūdikiui yra blogiau nei arkliui, jeigu tas pliaukštelėjimas yra vienodo stiprumo. Tačiau įsivaizduoju, kad paėmęs storą pagalį ir atsakančiai uždrožęs juo arkliui per paskuigalį suteiksiu jam tokį patį skausmą, kokį kūdikis pajunta pliaukštelėtas delnu. Štai ką turiu omenyje kalbėdamas apie „tokio paties lygmens skausmą“, ir jeigu manome, kad tokį skausmą kūdikiui sukelti be jokios svarios priežasties yra blogai, jei tik nesame rūšistai, turėsime pripažinti, kad taip pat blogai yra be jokios svarios priežasties sukelti skausmą ir arkliui.

Žmones nuo gyvūnų skiria ir kiti dalykai, sudarantys papildomų sunkumų. Normalus suaugęs žmogus turi protinių gebėjimų, kurie tam tikromis aplinkybėmis vers jį labiau kentėti, nei tomis pačiomis aplinkybėmis kentėtų gyvūnas. Jeigu, pavyzdžiui, nuspręstume vykdyti kokius nors itin skausmingus ar net mirtinus eksperimentus su žmonėmis, atsitiktinai pagrobtais iš miesto parkų, po parkus pasivaikščioti mėgstančius žmones apimtų baimė, kad toks likimas gali ištikti būtent juos. Šis siaubas papildytų paties eksperimento sužadintas kančias. Tokie pat eksperimentai, atliekami su gyvūnais, sukeltų mažiau kančių, nes gyvūnų nekamuotų išankstinis siaubas, kad juos pagrobs ir su jais eksperimentuos. Tai, žinoma, nereiškia, kad vykdyti eksperimentus su gyvūnais yra gerai; tuo tik noriu pasakyti: egzistuoja nerūšistinė priežastis, kodėl eksperimentams verčiau rinktis gyvūnus, o ne normalius suaugusius žmones,

jeigu tokius eksperimentus apskritai verta daryti. Tačiau, reikia pažymėti, tas pats argumentas suteikia mums priešasčių eksperimentams rinktis kūdikius – galbūt našlaičius – ar protiškai stipriai atsilikusius asmenis, o ne suaugusiuosius, nes kūdikiai ir protiškai atsilikę žmonės taip pat nenutuoks, kas jiems gali nutikti. Taigi šis argumentas nežmogiškus gyvūnus, kūdikius ir protiškai atsilikusius žmones pastato į vieną kategoriją; ir jeigu remdamiesi šiuo argumentu pateisiname eksperimentus su nežmogiškais gyvūnais, privalome paklausti savęs, ar taip pat esame pasirengę leisti eksperimentuoti su žmonių kūdikiais ir protiškai atsilikusiais suaugusiais. O jeigu į gyvūnus ir šiuos žmones žvelgiame skirtingai, kuomet, jei ne begėdišku – ir morališkai neatleistinu – polinkiu pirmumą teikti savo rūšies nariams, yra grįstas toks mūsų požiūris?

Pranašesnės normalių suaugusių žmonių protinės galios lemia daug skirtumų: mes iš anksto numatome įvykį, nuodugniai atsimeiname jį, geriau suvokiame, kas vyksta, ir taip toliau. Tačiau šie skirtumai nebūtinai verčia mus daugiau kentėti. Kai kuriais atvejais dėl savo riboto supratimo gyvūnai kenčia net labiau. Jei, pavyzdžiui, karo metu viena pusė paima į nelaisvę būrį prieš kareivių, jiems gali paaiškinti, kad jie privalo pasiduoti ir būti sulaukyti, apieškoti ir įkalinti, tačiau jokios kitos žalos nepatirs, o pasibaigus karo veiksmais grįš į namus. Bet į nelaisvę pagautiems laukiniams gyvūnams juk nepasakysime, kad jų gyvybei pavojus negresia. Laukinis gyvūnas nesugebės atskirti bandymų jį nugalėti ir uždaryti narve nuo bandymų nužudyti; ir vieni, ir kiti jam sukels tokį patį siaubą.

Galbūt kas nors ims man prieštarauti, esą neįmanoma lyginti dviejų skirtingų rūšių patiriamų kančių, todėl susidūrus gyvūnų ir žmonių interesams lygybės principas mums yra prastas patarėjas. Turbūt tiesa, kad visiškai tiksliai palyginti skirtingoms rūšims priklausančių būtybių kančių nepavyks, tačiau